

TƏLİMDƏ GERİ QALAN ŞAĞIRDLƏRLƏ İŞİN TƏŞKİLİ

*Sakibə ƏLƏSGƏROVA,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, əməkdar müəllim*

Açar sözlər: təhsil, təlim, tərbiyə, pedaqogika, geridə qalan şagird.

Ключевые слова: образование, обучение, воспитание, педагогика и оставшийся ученик.

Key words: education, training, upbringing, pedagogy, and the remaining student.

Təhsilin qarşısında qoyulan problemlər, onun həlli yolları və sürəti müəmmədi olaraq dəyişir, yeniləşir. Bu sahə ilə məşğul olan mütəxəssislər belə düşünür ki, hər ölkənin sosial-iqtisadi dəyişikliyi təlim formalarında “dalğalanmaya” səbəb olur. İnsanın özünə, həyata, dünyaya baxışı dəyişir. Xüsusən inkişaf etmiş ölkələr ardıcıl olaraq təhsil sistemində modernləşməyə yönəlkdir. Nəzərə alsaq ki, XX əsrin axırlarında müstəqilliyinə yenidən və əbədi olaraq qovuşmuş ölkəmiz dünyaya öz varlığını qəbul etdirmişdir və inkişaf etməkdədir. Odur ki, təlim prosesində hər cür yeniliyə təhsilimizin “qapısı” açıqdır və öhdəsindən gəlməyə kifayət qədər potensialı mövcuddur. Belə bir dövrdə təhsil alanın düzgün tərbiyəsinə, təlim fəaliyyətinin stimullaşmasına nail olmaq mümkündür. Pedaqoji prosədə şagirdlərə psixoloji cəhətdən də düzgün yanaşılmalıdır. Yəni təhsil kimi tərbiyə texnologiyası da dünya təhsilinə inteqrasiya şəraitində yeniliyə açıq olmalıdır. Milli dəyərlərə söykənərək pedaqoji irsimizdən də istifadə edib təhsil prosesində normal, obyektiv, daha “verimli” pedaqoji yanaşmaya yönəlib, xalqımızın balalarının təliminə, təhsilinə tərbiyəsinə, psixoloji inkişafına dəstək olmalıyıq.

Dərs müddəti və dərsdənkənar vaxtlarda şagirdlərdə müstəqil iş bacarığının

formalaşmasına səy göstərilməlidir. Bu, təlimin nəticələrinin səmərəsinə səbəb olur. Əməli fəallıq şagirdin idrakını gücləndirir, təlimin keyfiyyətini artırır. Keçilən yeni tədris mövzusu ilə bağlı şagird tərəfindən aparılan araşdırma və ortaya qoyulan “əmək” onun zehni fəallığını da artırır. Xüsusən təlimdə geridə qalan şagirdlərə yeni biliklər mənimsənilərkən müstəqil işlər, onun təşkili yolu və formalarına diqqət yetirmək lazımdır. Kitabda verilən və müəllim tərəfindən şagirdlərə çatdırılan hazır biliyi mənimsəmə qabiliyyəti olmayan şagirdlər müstəqil işləyərkən keyfiyyətin müxtəlif səviyyələrində, öz imkanlarına müvafiq şəkildə nəticə əldə edə bilirlər. Bu cür şagirdlər düşünməyə təhrik edilməlidir. Onlar müstəqil iş üzərində işləyəndə daha da fəallaşirlar. Şagirdlə söhbət aparıb onun şüurlu surətdə mövzuya münasibətini təmin etdikdən sonra müstəqil işə yönəldilməlidir. Fikirlərimizi hər hansı bir inşa, kiçik həcmli esse üzərində də praktik olaraq əsaslandırma bilərik. Məsələn, şagird ona verilmiş “Cənub həsrəti” adlı esseni yaza bilməmişdir. Tarix və ədəbiyyat dərslərində bu mövzuda kifayət qədər tarixi fakt və bədii nümunə var. Birinci növbədə bu esseni yazması üçün onda maraq, həvəs yaratmaq, sonra onu araşdırmağa, nəhayət, yazmağa sövq etmək lazımdır. Şagird müəlliminin və-

tən, torpaq, vətən həsrəti ilə bağlı kiçik, ancaq təsirli söhbətlərini dinləməlidir. Torpaq həsrəti nədir? sualına tam hazır olandan sonra bu mövzuda kimlərin əsərləri var, onları haradan əldə etmək mümkündür kimi məsləhətlər verilməlidir. Hazır mənbəni şagirdin “əlinə tutuşdurmaq” düzgün deyil. M.İbrahimov, B.Azəroğlu və başqalarının Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazdığı əsərlərdən bir-iki nümunə gətirmək, həmin bədii nümunəni intonasiya, hissə söyləməklə psixoloji “basqı” yaratmaq olar. Təsirlənən şagird mütləq müstəqil iş üçün araşdırma aparmağa mənen hazır olacaqdır. Cənubi Azərbaycan haqqında kitab dolusu şeir yazan S.Rüstəmin tək cə “Təbrizim” şeirini dinləyən nəinki geridə qalan şagird, hər kəs bu məsələni araşdırmağa könüllü olar və “Cənub həsrəti” birləşməsinin mənəvi anlamı onun üçün açılır. Təlimdə geridə qalan şagirdlərə yanaşma tərzini çox vacibdir. Təsadüfi hallarda qavraması “0” səviyyədə olan şagirdlərlə rastlaşılır. Onlar üçün xüsusi dərslər keçilməli, verilən dərslər sadə olmalı, nümunələr onun başa düşə biləcəyi həyatı məsələlər üzərində qurulmalıdır. Dərsin həcmi, ayrılan zaman da önəmlidir. Şagird müstəqil işi təcrübə faktları əsasında aparmalıdır. Elmi cəhətdən izah etməyə bilər. Ancaq öyrənməyi bacarıbsa, bu onun ilk addımı, ilk təcrübəsi və qələbəsidir. Geridə qalan şagirdlər çox vaxt yeni biliklər almağa özlərində mənəvi tələbat görmür. Birinci növbədə “Sən kimsən, bu fənni niyə öyrənməlisən, xalqın həyatında hansı dəyəri var?” sualının cavabını mənimlərdən müəllim bu tələbatın yaranmasına dəstək olur. Yeni biliyi mənimlərdən müəllim geridə qalan şagirdin səhhətinə, ac olub-olmamasına, diqqətinin yayınmamasına

da nəzarət etməlidir. İlk addım müvafiq bədii nümunənin oxunuşu ilə də başlaya bilər. Hissə, intonasiya ilə oxumanın sevincini dadan şagird ona verilən araşdırmağa meyillənə bilər. Kiçik nəticəsi belə qiymətləndirilən şagirdin dərslə bağlılığı artır. Yeni biliyin ünsürlərindən qismən də olsa, şagirdə çatdırmaq olar. Bu, onun araşdırmağa hazırlıq mərhələsini sürətləndirə bilər. Başqa mövzularda esselər yazılarkən onun mərhələlərini yadda saxlayıb-saxlamadığını soruşmaq olar. Faktıdır ki, yeni biliklər əvvəlki biliklərin təkrarı və əlaqəsi şəkildə mənimlərdən. Onda daha yüksək nəticələr əldə olur. Təkrar zamanı biliyi aydınlaşdır və dəqiqləşir. Odur ki, yeni bilik əvvəlki materialla düzgün əlaqələndirilməlidir. Məsələn:

- 1.Essenin hansı növləri var?
- 2.Esseni yazarkən ilk mərhələdə nə etməlisən?
- 3.Hansı mövzularda esse işləmişik?
- 4.Həmin esselər hansı növlərə aiddir? Və s.

Əlaqələndirmə düzgün istiqamətdə aparılırsa, mənimlərdən həm asan, həm də şüurlu olur. Şagird başa düşür ki, verilən yeni bilik əvvəlki mövzularla əlaqəlidir və ehtiyat etməyə lüzum yoxdur. Deməli, müəllim şagirdin keçmiş biliyinə istinad edərək onun işini asanlaşdırır, həm də şüurlu şəkildə müstəqil işə yönəlməsini təmin edir. Yəni şagird zəruri məntiqi nəticəyə doğru ilk addımı atmış olur.

Müstəqil iş. Mövzu: “Cənub həsrəti” mövzusunda esse yazmaq.

Müəllim: “Cənub həsrəti” mövzusunda essence işləmək üçün Cənub haradır? sualını cavablandırmağı. Cənub deyəndə bizim Cənubi Azərbaycan, indiki deyimlə İran Azərbaycanı nəzərdə tutulur. Əslində o ərazi bizimdir və orada yaşayan azərbaycanlılar bizim qan

qardaşlarımız, qohum-əqrəbalarımızdır. XIX əsrdə Rusiya-İran müharibəsi zamanı torpaqlarımız bu dövlətlər arasında bölünmüş, Azərbaycanın şimal hissəsi Rusiyanın tərkibinə qatılmışdır. Biz 70 il bu ölkənin tərkibində qalmışıq. Ancaq XX əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə etdikdən sonra öz üçrəngli bayrağımızın altında birləşmişik və inkişaf etmişik. Azərbaycanın cənub hissəsi 200 ildən artıq bir zamandır ki, İranın nəzarətindədir və xalqımızın “yaralı” yeridir.

Cənubi Azərbaycan, onun bölgələri, xüsusilə Təbriz şəhəri şair və yazıçılarımızın hədəf nöqtəsi olub. Bu mövzuda kitablara sığmayan bədii nümunələr yaranıb. S.Rüstəm, S.Vurğun, H.Büllürü, M.Gülün, B.Azəroğlu, Ə.Tudə, M.İbrahimov, X.Ulutürk, B.Vahabzadə, S.Tahir və yüzlərlə qələm sahibinin sızlaya-sızlaya yazdığı bu nümunələr sevilərək oxunmaqdadır. Mövzu genişdir. Odur ki, tək cə S.Rüstəmin poeziyasına müraciət edərək fikrimizi əsaslandırmaq.

Şagird: Müəllim, niyə məhz S.Rüstəmin?

Müəllim: Ona görə ki, S.Rüstəm Cənub, Təbrizə aid silsilə əsərlər, kitablər həsr edib. Bir sözlə, Təbrizi özünüküləşdirib. Onunla nəfəs alıb. Cənub onun yaralı yeridir.

Şagird: Hansı əsərləri var?

Müəllim: əsərləri saysız-hesabsızdır. Ancaq “Təbrizim”, “Təbrizli gözəllər”, “Cənub həsrəti”, “Qan qardaşım”, “Könlümə Təbriz düşdü”, “Bəli, cənubluyam”, “Araz qırağında” və s. əsərlərini nümunə olaraq göstərə bilərik.

Şagird: Müəllim, bir nümunə dinləyə bilərəmmi?

Müəllim: Bəli, indi söyləyəcəyim onun “Təbrizim” adlı şeirindən bir bənddir:

*Sənin çiçəyinə, gülünə qurban,
Mənə qardaş dəyən dilinə qurban,
Vətəninə qurban, elinə qurban,
Baxdıqca hüsnünə doymayıb gözüüm,
Təbrizim, Təbrizim, gözəl Təbrizim.*

Şagird: Müəllim, bu şeirdə Təbriz həsrəti var, amma dərd, yangı yoxdur.

Müəllim: S.Rüstəmin 1985-ci ildə “Yazıçı” nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilən “Təbrizim” adlı kitabı var. O kitabda hər mövzuda- Arazdan şikayət, ayrılığa etiraz, qəm, nisgil, qəlb ağrıları, yangı, qardaş həsrətli şeirlər toplanıb. Kitabı kitabxanadan əldə etsən, bütün suallarının cavabı oradadır. Bu şeirlərdə milli zülmə, zorakılığa, amansız qanunlara, diktaturaya qarşı bir qəzəb var, nifrət var, azadlığa çağırış var. Şair şeirlərində Cənub dərdini uzun illər bir yara kimi qəlbində daşıdığı üçün fəxr edir.

Qəlbində yaran varsa da fəxr eylə, Süleyman.

Bir xatirədir səndə bu, Təbriz gözəlindən.

S.Rüstəmin şeirlərini kitabxanadan əldə edəcək geridə qalan şagird müstəqil yaradıcılıq keyfiyyəti qazanacaq və onu inkişaf etdirəcək. Kitab üzərində iş onun fikri fəallığı artıracaq və həvəsləndirəcək. Məhəmməd Peyğəmbər “Qurani-Kərim”də yazır ki, bir adama oxumağı öyrətmək nəzir vermək qədər savabdır. Müntəzəm mütləq etmək təhsilin vacib tələblərindəndir. Odur ki, hər evdə tələbyönlü kitablər saxlanılmalıdır. Evdə kitab, kitablər varsa, vaxt gələcək onu oxuyan tapılacaq. Oxumağa həvəslənən, esseni bitirən və “afərin” alan geridə qalan şagirdi dərslik kitabına yönəltmək çətin olmaz. Dərslik kitabları elm yüklü olduğu üçün və geridə qalan şagirdin lazımı potensialı olmadığına görə onu az-az “yükləmək” lazımdır. Mətnin az bir hissəsinin oxunması və öyrənilməsi onun

həvəsini qırmaz. Mətnin çox hissəsindənsə, faydalı hissəsini oxuyub, onun üzərində faydalı tapşırıqları tətbiq edə bilmək bacarığına yiyələnməsi həm onun, həm də fasülütatorun qələbəsi sayıla bilər. Geridə qalan şagird bacarığına uyğun vərdislərə yiyələnməsi üçün "kodlaşdırılmalı"dır. Məsələn, oxuduğu mətnin hissəsinə aid tapşırıqlara əməl etməli, məzmununu öyrənməli, suallar tərtib etməli, əsas fikri müəyyənləşdirməli, nəticə çıxarmalı və s. Müəllim şagirdi danışdırarkən onun mənimsədiyi mətni əsas götürməlidir.

Ədəbiyyat dərslərində şəkil üzrə təsviri esse yazdırmaq da geridə qalan şagirdlərin müstəqil işləməsinə kömək edə bilər. Bu şəkil təbiət təsviri, natürmort, yaxud süjetli ola bilər. Məsələn, V sinfin geridə qalan şagirdi üçün Qəbələ rayonunun hər hansı bir qoz-fındıq bağında yığım vaxtının təsviri verilir. Təsvir süjetlidir. Ağacın üstündə, altında insanlar iş görür. Torbalara yığılan məhsul. Kənarında yük maşını var. İnsanlar əlində yük maşınına tərəf gedir. Ətrafda uşaqlar yığımın sevincini yaşayır və s. Bu təsviri müəllim sözlü olaraq canlandırır. Tanıdığı bir məhsulun süfrəyə qədər keçdiyi yol geridə qalan şagirdi maraqlandırır və onu az həcmli esseni yazmağa sövq edir. Həm zehni işləyir, həm də yazı qabiliyyəti formalaşır. Hadisəni ardıcıl təsvir etmə bacarığına yiyələnir. Yazı üçün plan tərtib edərsə, bu qabiliyyəti də qazanmış olur. Müəllimin fəaliyyəti zəif oxuyan şagirdin təhsildə kiçik addımlarla irəliləməsinə saxlayır. Müəllim sinifdə mətn üzərində işləyərkən zəif və ya yaxşı oxuyan bütün şagirdlərin diqqətini cəkcək müxtəlif və maraqlı üsullardan istifadə edə bilər. Məsələn, mətni uşaqlara oxutdurduqdan sonra onun mövzu, məzmun və ideyası haqqında hər bir

şagirdin müstəqil fikrini öyrənməyə çalışarsa, fərhəndirici nəticə alınır. Zəif oxuyan şagird də öz müstəqil fikrini şəxsi düşüncəsi çərçivəsində söyləyərkən irəliyə doğru addım atmış olur.

Evristik müsahibə şagirdlərin fəallığını artırır. Onların keçmiş yaddaşını oyadır. Hər fəslə, bölməni bitirdikdən sonra müsahibə aparmaq bütün sinif üçün faiz dərəcəsi asılı olmayaraq keyfiyyət göstəricisidir. Geridə qalan şagird belə düşünməyə təhrik olunur, bu və ya digər dərəcədə reaksiya verir. Bu cavab səhv olsa belə irəliləyişdir, oxumağa yönəlkdir. Müstəqil fikir yürütmək bacarığı aşılayır, qavranılan biliklərin hafizədə ardıcılığını bərpa edir. Məktəb və illərin təcrübəsi göstərir ki, evristik müsahibə zamanı mənimsəmə daha da möhkəmlənir. Zəif oxuyan uşaqların mənimsəməsində nisbi də olsa, fərq yaranır. Dərsimizi nə qədər yeni üsullar və prinsiplər əsasında qursaq da, illərcə tətbiq etdiyimiz müsahibə, oxu, təkrar kimi üsulların tətbiqi unudulmamalıdır. Etiraf edək ki, bu üsullar daima nəticəyönümlüdür və zəif oxuyan, geridə qalan şagirdlərin təhsilə cəlb olunmasında çox yardımçı olur. Dərsin təşkili zamanı İKT-nin tətbiqi qavramə səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün şagirdlərin marağını və elmə, təhsilə həvəsini artırır ki, bu haqda mütəxəssislər kifayət qədər öz fikir və düşüncələrini paylaşsınlar və bu məsləhətlər müxtəlif vəsaitlərdə öz əksini tapır.

Y.A.Komenski Avropanın bütün ölkələrini dolaşaraq pedaqoji ideyalarını yaymışdır. Sonralar Brikman, Russo və Didro, Pestalotsi, Kendl, L.N.Tolstoy, Piraqov, Uşinski, Qonçarov, M.Mehdizadə, Ə.Seyidov, M.Muradxanov, Ə.Ağayev kimi məşhur pedaqoqlar təlim, təhsil və tərbiyə haqqında qiymətli fikirlər söyləmiş, beləliklə, elmi pedaqogika formalaş-

mışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A.N, Əlizadə N.Ə. Pedaqogika. Bakı, 2000.
2. Ağayev Ə.A. Azərbaycan maarifpərvərliyi şəxsiyyətin formalaşması haqqında. Bakı, 1989.
3. Cəfərli H. Didaktik oyunlar. Bakı, 1982.
4. Əliyev R.İ. Psixologiya. Bakı, 2003.
5. Əliyev R.İ. Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması. Bakı, 1995.

XÜLASƏ

Təlimdə geri qalan şagirdlərlə işin təşkili təcrübəsi

Məqalədə cəmiyyətdə böyüyən nəslin təlim, təhsil və tərbiyəsində qarşıda duran bəzi məsələlər nəzərə çatdırılmışdır. Orta məktəblərdə qarşıya çıxan problemlər araşdırılmış və həlli yolları haqqında mülahizələr irəli sürülmüşdür. Müəllimin fəaliyyəti, dərs prosesi zamanı optimal variantın seçilməsi, lazımi situasiya tətbiqi və s. məsələlər barədə fikirlər yürüdülmüşdür. Şagirdə psixoloji nöqtəyindən nəzərdən də yanaşılması əlverişli hal hesab edilmişdir. O nəticəyə gəlinmişdir ki, pedaqoji fəaliyyət zamanı məqsədə yönümlü hərəkət edilməli və optimal variantlar seçilməlidir.

РЕЗЮМЕ

Опыт с остальными учащимися в обучении

В статье освещаются некоторые проблемы, стоящие перед воспитанием, образованием и воспитанием подрастающего поколения в обществе. Были изучены проблемы, встречающиеся в средних школах, и были рассмотрены соображения относительно решений. Деятельность учителя, выбор оптимального варианта в процессе урока, применение необходимой ситуации и т. Д. были обсуждены идеи по вопросам. Подход ученика с психологической точки зрения считается благоприятным. Он пришел к выводу, что во время педагогической деятельности необходимо предпринять целенаправленные действия и сделать оптимальный выбор.

SUMMARY

Experience with the students understanding late in the training

The article deals with the upbringing and education problems of the growing generation in society. Problems encountered in secondary schools have been investigated and considerations on solutions have been put forward. The teacher's activity, choosing the optimal variant during the lesson process, applying the necessary situation, and other problems were discussed. It is considered an affordable solution approaching the student from a psychological point of view. It concluded that during the pedagogical activity, It should be taken the purpose oriented and chosen optimal variants.